

Pálmai Dóra

Vélemények és gondolatok a nők egyetemi képzéséről a 19. és 20. század fordulóján

Napjainkban megszokott, hogy a lányok és a fiúk, a nők és a férfiak együtt tanulnak az oktatás bármely szintjén. A 18. századot megelőzően az európai kultúrkörben ez azonban nem volt sem megengedett, sem elfogadott. Először az alsó szintű iskolákban valósult meg (fokozatosan, a 18. század végétől kezdve) a két nemhez tartozó diákok együttes tanítása. Aztán a felsőoktatás szinterei, az egyetemek és a főiskolák következtek, de csak a 19. század második felében, illetve egyes országokban a századfordulón. Bár voltak olyan országok (például Anglia és Oroszország), ahol külön női intézményeket¹ hoztak létre a magasabb tudomány iránt érdeklődő hölgyek számára, ezek csak ritka esetek voltak. A 19. század második felétől Amerikában és Európa legtöbb országában a nők és a férfiak együtt tanultak az egyetemeken. Nemcsak külföldön, hanem itthon is sokan hangoztatták, hogy a két nem együttes oktatása súlyos negatív következményekkel fog járni. Többen attól tartottak, hogy a nők közeli jelenlétének köszönhetően a férfiak figyelme nem a tanulásra fog koncentrálni, tanulmányi eredményeik pedig romlanak majd. A kor hazai és külföldi szerzői több sajtócikkben fejtegették azt is, hogy a nők lelki alkatuknál, testi sajátosságaiknál fogva sem alkalmasak arra, hogy magasabb szinten foglalkozzanak a tudományokkal.

A kutatás tárgya, forrásbázisa

Jelen tanulmányban azt szeretnénk bemutatni, hogy a 19. század végén – 20. század elején milyen gondolatokat, véleményeket fogalmaztak meg Magyarországon a nők egyetemi képzésével és a felsőoktatás koedukálttá tételével kapcsolatban. Az analitikus jellegű kutatás során azokra a kérdésekre kerestük a választ, hogy hogyan vélekedett a közvélemény a nők felsőfokú tanulmányairól, illetve a témával kapcsolatban milyen főbb csomópontok rajzolódnak ki a forrásokon keresztül. Ezekre a kérdésekre csak akkor kaphatunk választ, ha ismerjük a nemek feladatainak 19. században elfogadott megosztását, illetve az egyetemek koedukációjának nemzetközi folyamatát, mely a 19. században indult el az Amerikai Egyesült Államokból és Magyarország 1895-től volt részese. Fontos megvizsgálni, hogyan értelmezték a koedukáció fogalmát a 19. század végén és a 20. század elején. Nem tekinthetünk el a definíció pszichológiai és pedagógiai megközelítésétől, illetve attól sem, hogy az együttes nevelésről alkotott véleményeket sok esetben összekapcsolták az erkölcsiesség és az udvariasság kérdésével.

Kutatási kérdéseink megválaszolásához korabeli monográfiák és sajtótermékek elemzését végeztük el. A *Nemzeti Nőnevelés*, a *Vasárnapi Ujság*, a *Pécsi Közlöny*, a *Budapesti Szemle*, *A Nő* és a *Népmívelés* oldalain találtunk a témához kapcsolódó forrásokat.

¹ Oroszországban a nők nem lehettek az egyetemek hallgatói, számukra külön felsőfokú tanfolyamokat hoztak létre. Az 1878-ban megnyitott Besztyuzsev-féle tanfolyam volt a leghíresebb Pétervárott. LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 7.

A téma szakirodalmának bemutatása, historiográfiai áttekintése

A nők nevelésének történetével foglalkozó hazai kutatók termékeny munkájának, kutatásuk sokrétűségének köszönhetően átfogó képet kaphatunk a nők oktatásának 19. század végi helyzetéről. Kéri Katalin *Hölgyek napernyővel: nők a dualizmus kori Magyarországon* című, a korszakot átölelő munkájában bemutatja, hogyan éltek a nők a dualista rendszer idején Magyarországon. Megtudhatjuk, mennyi mindent követelt el jogaik érvényesítéséért, milyen lehetőségeik voltak az oktatás és a munka terén, mindezek mellett pedig betekinthetünk a nők magánéletébe is. A mű írója külön fejezetben foglalkozik a leányneveléssel, melynek a korban szerves része volt a nők felsőoktatási képzése.² Hasonlóan átfogó, a nőnevelésre koncentrálnó monográfia Pukánszky Béla *A nőnevelés évezredei* című kötete, melyben betekintést nyerhetünk a leányok iskoláztatásával kapcsolatban kibontakozó 19. századi vitába is.³ A nők egyetemi képzésért bejárt útjával két fontos és alapvető szakirodalom foglalkozik még: az első a Ladányi Andor és Nagyné Szegvári Katalin által jegyzett *Nők az egyetemeken* című munka,⁴ a másik pedig a szerzőpáros hölgy tagjától származó *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)* című kötet.⁵ A témával kapcsolatban kiemelendő továbbá Müller Ildikó *A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi összetétele (1896–1914)* című munkája,⁶ mely mélyfúrásként tárja eléink a megjelölt korszak és a Budapesti Tudományegyetem női hallgatóinak társadalmi metszetét.

A kutatás témájának másik megközelítési módját a koedukáció fogalmának körülhatárolása, a témával kapcsolatos szakirodalom feltárása jelentette. A nők egyetemi koedukációjának kutatója, Carol Dyhouse *No distinction of sex? Women in British universities 1870–1939*⁷ című munkája mélyrehatóan mutatja be a brit egyetemek és nőhallgatóik mindennapi életét, illetve annak szabályozását. Magyar szakirodalom kifejezetten a felsőoktatás koedukációjáról eddigi ismereteink szerint nem született, a kérdés adott esetben résztémaként jelenik meg egy-egy munka fejezetében. Zentai Károly 1936-ban megjelent műve, *A nemek együttes nevelésének kérdése* többszöri, időben és térben, biológiai és pszichológiai oldalról is feltárja a koedukáció jelentését és hatásait.⁸ Egy rövid fejezet keretén belül betekintést nyerhetünk a nők egyetemi tanulmányai engedélyezésének történetébe, ahol az európai és az amerikai egyesült államokbeli adatok ismertetése után a magyar eseményekről is kapunk egy rövid leírást. Felvetődhet a kérdés, hogy használhatjuk-e a koedukáció fogalmát a felsőoktatásban, azonban a források szóhasználatára építve a fogalom használatát jogosnak és értelmezhetőnek tekintjük az oktatás egyetemi szintjén is.

2 KÉRI 2008.

3 PUKÁNSZKY 2006.

4 LADÁNYI–NAGYNÉ 1976.

5 NAGYNÉ 1969.

6 MÜLLER 2001.

7 DYHOUSE 1995.

8 ZENTAI 1936.

Mi a koedukáció?

A koedukáció fogalma a két nem együttes nevelését, oktatását jelenti, mely együttesség az iskolai élet minden színterére kiterjed.

Glücklich Vilma egy 1906-os tanulmányában a következőket fogalmazta meg a két nem viszonyáról: „*Úgy állnak egymással szemben, mint titokzatos lények, mintha nem is ugyanabhoz a fajhoz tartoznának.*”⁹ A szerző ezzel a nők és a férfiak kapcsolatára utalt, így nem csoda, hogy Glücklich véleménye szerint az elemitől a felsőoktatásig be kell vezetni a koedukációt, s nem csak ugyanabban az intézményben, hanem egy osztályban kellene tanulnia a két nemnek. Véleményét a következő érvekkel támasztotta alá: kifejtette, hogy a kor nevelésének köszönhetően túl korán kezdtek hangsúlyozni a nemek közötti különbségeket, a gyerekek az alapján kaptak játékokat, hogy fiúk vagy lányok, nem az alapján, mivel szeretnének ők játszani. A nők és a férfiak is rendelkeztek olyan tulajdonságokkal, amik a saját nemükre inkább jellemzőek, ezekkel a vonásokkal pedig kiegészítette egymást a két nem. A folyamatos kölcsönös kapcsolatnak köszönhetően csökkent a nők és a férfiak közötti nemi inger is.¹⁰

Weszely Ödön a koedukációnak egy másik módját mutatta be. Szerinte ez egy olyan mozgalom volt, amely célja szerint azt kívánta elérni, hogy a lányokat és a fiúkat ugyanarra a tananyagra ugyanabban az épületben tanítsák. A nők művelődési lehetőségeinek kiterjesztését jogosnak vélte, azonban nem tartotta megfelelő megoldásnak a két nem közös termekben történő oktatását. Hibaként említette, hogy az együttes tanítás mellett szóló érveket eddig még nem sikerült bebizonyítani, mégis sokan szerették volna az összes oktatási szint koedukáltrá tételét. A jótékony hatás, amit mindig emlegettek, vagyis, hogy a nemek folyamatos együttlétének hatására a fiúk és a lányok megszokják a másik nem jelenlétét, szerinte nem valósult meg, s a két nem együttes jelenléte a tanórákon kölcsönösen gátló módon hatott. Úgy vélte, a csoportlétszámokhoz mérten kell megnézni, milyen eredményekre lehet számítani a koedukációval: kis létszám esetén tényleg pozitív végkifejletet lehet tapasztalni, nagy tömegben azonban nem, ilyenkor a tömeg elnyomja az individuumot. Véleménye szerint a koedukációt csak 10 éves kor alatt és 18 éves kor felett lehetne hatásosan bevezetni, mert ilyenkor a két nem hasonló szellemi fejlettséggel bír, illetve felnőttként már mindenki a saját erkölcsiért felelős.¹¹

Székely György 1910-ben megjelent munkájában Wilhelm Rein, a jénai egyetem tanárának előadását foglalta össze röviden és egészítette ki saját gondolataival. Rein szerint a kultúra a társadalom tulajdona, így minden leánynak és nőnek joga van ahhoz, hogy a köz vagyonából részesülhessen, vagyis nem zárhatóak el az oktatás egyes szintjei vagy intézményei a női nem elől.¹² Sem erkölcsi, sem pszichológiai szempontból nem tartotta károsnak a két nem együttes nevelését, oktatását, amennyiben a pszichológiai szempontból fontos eltéréseket figyelembe veszik. A koedukációt elsősorban 12 éves kor alatt és 20 éves kor felett tartotta eredményesnek.¹³ Székely beszámolójában azonban Rein gondo-

⁹ GLÜCKLICH 1906. 42.

¹⁰ GLÜCKLICH 1906.

¹¹ WESZELY 1906.

¹² SZÉKELY 1910. 386.

¹³ SZÉKELY 1910. 387.

latainak hiányosságára hívta fel a figyelmet: a jénai pedagógus nem tért ki a társadalmi érdek kérdésére.

„Kérdjük csak, vajjon szükség van-e a társadalomnak arra, hogy ép annyi nőorvosa, nőhivatalnok, nőmérnöke, stb. legyen, mint amennyit a férfiak száma tesz ki?! (...) Vajjon az anyai hivatás, a család és a gyermekek gondozása, ápolása nem nagyobb terheket rak-e a nő vállaira, mint a férfié?! Vajjon nem nagyobb érdeke-e a társadalomnak az, hogy jó anyák, jó feleségek, jó szülők legyenek a nőkből, mint az, hogy jó tanítók, orvosok, jó hivatalnokok?! Nem billen-e itt már fel az a sokat hangoztatott egyenlőség is a férfiak hátrányára, mikor ezek ezen a téren egyáltalán nem versenyezhetnek a nőkkel?!”¹⁴

A fentebb bemutatott munkák a koedukáció pedagógiai és pszichológiai hatását emelték ki, középpontba állítva a nők fizikai és lelki erejét, mindemellett pedig kitértek szűkebb értelemben a két nem együttes nevelésének társadalmi, gazdasági hatására, tágabb értelemben pedig a nők egyetemi tanulmányainak társadalmi és gazdasági hatására. Glücklich Vilma is megjegyezte, a fiú-lány szerepkörök alapján már korán elválasztották a két nemet egymástól. De mit tekintettek a nők hivatásának a 19. században?

A nők hivatása

A nőemancipációs mozgalomnak köszönhetően a 19. század végén megszorodott a nők hivatásával foglalkozó írások száma, melyek segítségével átfogó képet kaphatunk a kor-szakban társadalmilag elfogadott nemi feladatmegosztásról.

Hoffmann Mór *A nőnevelésről* című, 1873-ban született értekezésében a legtöbb hasonló témájú munkával megegyezően a nők természetes hivatását az anyai és a hitvestársi szerep betöltésében látta.¹⁵ Ugyanakkor – ez meglátszik munkájában – benne is nyomot hagytak a hölgyek egyetemre kerülési törekvései. Pártolta, hogy a leányok is továbbtanulhassanak, e tekintetben a tudomány anyagának kiválasztására helyezte a hangsúlyt: *„De a női természet tekintetbe vételével részesítsük a nőt mindazon ismeretekben és tudományokban, melyek, a nőiség varázsát még emelve, nem pedig megfullasztva – a nőt ép oly hasznos és a férfiúval több tekintetben egyenlő jogosultsággal bíró tagjává tegyék az emberi társadalomnak.”*¹⁶ Ennek köszönhetően egy nő valóban képes volt betölteni szerepeit a családon belül. Férjének igazi hitvestársa, gyerekeinek pedig anyja, de elsősorban nevelője lett.

Az *Egyetemi Lapok* 1891. december 6-i számában jelent meg B. Balassa Antal *Nők az egyetemeken* című cikke. A szerző szintén a családi kötelezettségek ellátásában látta az asszonyok fő feladatát. Szerinte a férfiaknak nincsenek nagy elvárásaik a nőkkel szemben, elegendő, ha teljesítik kötelességüket, máris elismerőleg szólhatnak róluk. Elismerte, hogy a nők képesek a magasabb tudományokat is elsajátítani, ezzel azonban társadalmi helyzetük ellentétbe került társadalmi hivatásukkal. Gondolatai lezárásaként kifejtette: a leányok legfőbb feladata az, hogy jó anyák legyenek.¹⁷

¹⁴ SZÉKELY 1910. 388.

¹⁵ HOFFMANN 1873.

¹⁶ HOFFMANN 1873. 12.

¹⁷ B. BALASSA 1891 [2006]. 163–165.

Szabó Dénes *A nők felsőbb oktatása* című munkájában részletesen fejtegette, miért fogadták el nehezen a férfiak a nők szerepének kibővülését. A két nem között évezredekön keresztül működött egy soha le nem írt munkamegosztás, ez alapján „*a férfi a háznak külső ügyeit, a nő a háznak belső ügyeit intézte.*”¹⁸ A család központi alakja, összetartója azonban eddigi feladatánál többet szeretett volna: magasabb szintű tudást és lehetőséget arra, hogy a családon kívül is dicsőséget szerezzen. Ez pedig ütközött a nő eddigi szerepkörével.¹⁹

A kérdéssel kapcsolatban számos szerző²⁰ véleményét, gondolatait mutathatnánk még be, azonban ugyanazzal a központi gondolattal találkozunk: a nők természetes hivatása a családban betöltött szerepük ellátása. Legyenek anyák és hitvesek. Ilyen feladat- és szerepmegosztás közepette csatlakozott be Magyarország a magyar emancipációs mozgalom a nők egyetemi tanulmányainak engedélyezésének folyamatába, mely az Amerikai Egyesült Államokból indult ki a 19. században.

Nők a külföldi egyetemeken

A 19. század Amerikában és Európában is a nőemancipációs törekvések századát jelentette. Az Egyesült Államok folyamatosan fejlődött, egyre többen költöztek be a városokba, a művészeti és a tudományos élet virágzott. Egyáltalán nem csoda, hogy Amerikában nyitották meg a nők számára az első felsőoktatási intézményt. Mary Lyon már 1837-ben megalapította a Mount Holyoke Female Seminaryt, amely az elkövetkező években sok más női főiskolának mutatott példát. 1847-ben pedig beiratkozott az egyetemre az első orvosnő, Elizabeth Blackwell.²¹

Európában még majdnem harminc évet kellett várni, hogy megnyíljanak az egyetem kapui a hölgyek előtt. A nők bejutása ezekbe az intézményekbe többnyire csak az után vált lehetségessé, hogy középfokú tanulmányaik befejeztével ők is érettségit tettek, és törvényileg vagy rendeleti úton (mint például hazánkban is) engedélyezték jelentkezésüket a felsőoktatásba. Az első európai egyetem, amely nőhallgatókat is fogadott, a Zürichi Egyetem volt 1864-ben. Itt szerezte meg doktorátusát 1867-ben Nagyezsda Szuszlova, majd itt védte meg szakdolgozatát 1870-ben Elizabeth Frances Morgan, aki tudásával a professzorok dicséretét is kivívta, és példaként állították a többi hallgatónő elé.²² Innentől kezdve már „nem volt megállás”, az egyes országok sorra nyitották meg felsőoktatási intézményeiket a nők előtt. Svájcban Zürich után Bern és Genf is fogadta a hallgatónőket, Svédországban 1870-től, Párizsban pedig 1888-tól járhattak nők az előadásokra. Dánia 1875-ben engedélyezte, hogy a teológia szak kivételével bármelyik fakultáson tanulhasanak leányok.²³ 1895-ben Wlassics Gyula magyarországi törekvéseinek hatására Ausztriában is rendezték a nők felsőfokú oktatásának helyzetét. Az osztrák hölgyek addig se voltak kizárva az egyetemekről, külön előadásokat is tartottak nekik, tanári engedéllyel a

18 SZABÓ 1902. 6.

19 SZABÓ 1902.

20 A nők 19. században elfogadott szerepköréről, a nők tulajdonságairól született további írások szerzői például: Ágai Adolf, Bánóczy József, Bognár Cecil, Harrer Paula, Paizs Lajos, Pfisterer Lajosné, Stetina Ilona stb.

21 JÁKI 1962. 219.

22 CLARK 2008. 185.; RÜEGG, 2004. 481.; ZENTAI 1936. 31.

23 NAGYNÉ 1969. 388.; JÁKI 1962. 219–220.

férfiaknak tartott órákat is látogathatták, diplomát azonban nem kaphattak.²⁴ Németországban 1899-ig nők az egyetemeket csak rendkívüli hallgatóként látogathatták, onnantól kezdve pedig diplomát szerezhettek az orvosi, a fogorvosi és a gyógyszerész képzéseken.²⁵

Nők a magyar egyetemeken

A nők egyetemi oktatásának joga, lehetősége és szükségessége egy, a 19. századon átívelő, az ország társadalmát átalakító kérdések közül. Nyíri István sárospataki professzor 1835-ben a Magyar Tudományos Társaság tagjaként a nők természeti jogait vizsgálta, kutatási eredményeit a *Nőjogtan, vagy a szépnem természeti jusairól* című munkájában összegezte. Nézetei szerint a nőknek személyes és cselekvési jogai is vannak, mindezek mellett pedig biztosítani kell, hogy testüket és lelküket tökéletesíthessék. A természetjogi megnevezés értelmében „a nő korlátlan művelődési joga”²⁶ egy íratlan szabály, amelyet minden tekintetben figyelembe kell venni. „A szépnem mind a tudományokra, mind a gyakorlatokra igen alkalmazható. Miért engedik tehát a felsőbb akadémiai s egyetemi tanulás pályáit tőlük elzárni?”²⁷ Nyíri kérdése azonban egészen 1895-ig érvényes maradt. 1848-ban Teleki Blanka tanítványai kiáltványban kérvényezték, hogy nők is tanulhassanak egyetemi szinten,²⁸ majd a kiegyezésig a női emancipációs mozgalom lángja „halványabban égett”. Az 1870-es években Illésy György hírlapíró és Szerényi Endre tanár tollából is a nők egyenjogúsításának témájával foglalkozó művek születtek,²⁹ a szerzők a nők által is betölthető munkakörök kibővítését javasolták, és lehetőséget adtak arra, hogy magasabb tudományt is hallgathassanak a felsőoktatási intézményekben.³⁰

Hugonnai Vilma, magyar grófnő 1879-ben szerezte meg orvosi diplomáját a Zürichi Egyetemen. Végzettsége itthoni elismeréséhez honosítatnia kellett diplomáját, ez a folyamat azonban hosszú évekig tartott. Hugonnai Vilma a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól megkapta az érettségi vizsgához az engedélyt, amit 1881-ben tett le. Ezután kérvényezte diplomája honosítását 1881 márciusában a budapesti orvosi karon. Az érvényesítést „orvostudori” szigorlatokhoz kötötték az egyetemen, a minisztérium azonban elutasító választ adott.³¹

Az 1880-as években a Mária Dorothea Egyesület³² töltött be fontos szerepet a nők egyetemi tanulmányainak engedélyezéséért vívott harcban. Az egyesület tanítói szakosztá-

²⁴ RADNAI 1898.

²⁵ NAGYNÉ 1969. 388.; ZENTAI 1936. 31.

²⁶ KORNIS 1927. 87.

²⁷ KORNIS 1927. 87.

²⁸ LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 8.

²⁹ További szerzők az 1870-es évekből: Ballagi Mór, Horváth József, Pisztóry Mór, Szemák István. LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 12–13.

³⁰ LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 11–12.

³¹ LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 14–17.; PUKÁNSZKY 2006. 133.

³² A Mária Dorothea Egyesület Zirzen Janka pedagógus és Rómer Flóris egyetemi tanár, régész kezdeményezésére alakult azzal a céllal, hogy „a hazánkban tanítással és neveléssel hivatásszerűen foglalkozó nők anyagi és erkölcsi” (NAGYNÉ 1969. 129.) érdekeit megóvja, „szakszerű tevékenységének legfontosabb ága volt a művelt magyar nők irodalmi és társadalmi működését előmozdítani.” MÁRIA DOROTHEA 1896. 747. A társaság fő védnöke Mária Dorothea főhercegnő volt. Budapesten és több vidéki nagyvárosban tanítói köröket állítottak fel, ahol társadalmi és nevelési témában tartottak előadásokat. Mária Dorothea Egyesület könyvtára névvel könyvki-

lyában 1891. szeptember 19-én György Aladár *Nők mint orvosok* címmel tartott előadást, melyben a nők orvosi képzésének engedélyezését és szükségességét emelte ki, mondván, a hölgyek természetéhez hozzátartozik a betegápolás, a bábáskodás, és bár tisztában volt vele, hogy ezek nem egyeznek meg az orvoslással, véleménye szerint elég közel állnak egymáshoz, olyannyira, „*hogy oly nőknek, kiknél az értelmi tehetség fejlettebb, az orvosi pályán működést hivatásával ellenesnek ne tarthassuk.*”³³ Az egyesület a felolvasás hatására kérvényt nyújtott be Csáky Albin kultuszminiszternek, melyben a nők orvosi képzésének engedélyezését kérték.³⁴ Annak ellenére, hogy a budapesti egyetem tanácsa engedélyezte az orvosi és a gyógyszereszi pálya megnyitását a hölgyek előtt, a miniszter elzárkózott a kérvény teljesítésétől.³⁵

Wlassics Gyula 1895-ben abban az időszakban került kultuszminiszteri pozícióba, amikor a nők egyetemi oktatásának engedélyezése mellett vagy ellen kiálló hangokat már nem lehetett elhallgattatni, és nem is szerette volna ezt megtenni. 1915-ben maga emlékezett vissza *A Nő* című feminista folyóirat hasábjain, miért és hogyan érte el ezt a nemes célt. Úgy vélte, „*a női nemnek elvi szigorral való elzárása a tudományos kenyérkereseti pálya nagy részétől egyike azoknak a nagy társadalmi igazságtalanságoknak és méltánytalanságoknak, melyek a polgárisultságnak dicsőségére sohasem szolgálnak.*”³⁶ Wlassics leiratot intézett a budapesti és a kolozsvári egyetem tanácsaihoz, melyben értesítette őket, hogy az 1895. évi 65 719. számú vallás- és közoktatásügyi minisztériumi rendelet értelmében a nők továbbtanulhatnak a bölcsészeti, az orvosi és a gyógyszereszi pályák betöltéséhez.³⁷

Az első női jelentkezőkről a *Pécsi Közlöny* 1896. október 8-i száma így tudósított: „*Alig száradt meg a tinta azon az okmányon, mely a nők előtt az egyetem kapuit megnyitotta, s az egyetem küszöbén máris megjelent a nő, hogy jussát követelje.*”³⁸ A nők azonban nem jelentek meg nagy számban az intézményben. Az első női hallgatót a bölcsészkaron köszönthették Glücklich Vilma személyében. A fentebb említett Hugonnai Vilma nem lett az orvosi kar hallgatója, csak diplomája honosítását kérvényezte. Célját, hogy hazánkban is praktizálhasson, 18 évnyi várakozás és a kötelező szigorlatok teljesítése után érte el.³⁹ 1896-ban már három női hallgatója volt a budapesti egyetem orvosi karának: Schorr Matild, aki a Zürichi Egyetemen elkezdett tanulmányait akarta befejezni itthon, Szendefi Ida, aki abban az évben szerezte meg érettségijét és Königsberger Lea, aki Szászvárosban érettségizett.⁴⁰

adót is létrehozta. A Tanítónők otthona nevet viselte az az épület, amelyet a szegény és az öreg tanítóknak építettek, valamint a munkanélküli tanítóknak is segítséget adtak az elhelyezkedésben. Az intézet tervzetéről további leírást ad: GYÖRGY 1887. 272–283.

33 GYÖRGY 1891. 344.

34 MÁRIA DOROTHEA 1891. 448–449.

35 LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 23–24.

36 Wlassics 1915. 188.

37 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1895. évi 65.719. sz. a. budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszereszi pályára léphetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 4. (1896):1. 1–3.

38 KISASSZONYOK 1896. 2.

39 LADÁNYI–NAGYNÉ 1976. 31.

40 KISASSZONYOK 1896. 2.; FELSŐBB NŐOKTATÁS 1896. 689.

Zigány Jolán tapasztalatai

Zigány Jolán 1901-ben, a Mária Dorothea Egyesület tanító szakosztályának tartott beszámolójában közvetlen tapasztalatait osztotta meg hallgatóságával, ezzel pedig rendkívül információgazdag forrást hagyott hátra négy különböző egyetemről, női hallgatóik befo gadásáról. Zigány ugyanis 1897-ben kezdte meg felsőfokú tanulmányait, és négy év alatt négy különböző ország egyetemét járta meg.⁴¹

Az 1897/98-as tanévet a berlini egyetemen töltötte. Az órák felvételét viszonylag könnyűnek tartotta, hiszen, ha megkapta a rektortól és minden kurzust tartó tanártól az engedélyt, a látogatási ív aláírásával szabadon részt vehetett az előadásokon.⁴² (Később – majd látni fogjuk –, a következő oxfordi évében például megnehezítették a tárgyfelvételt.) Berlinben a férfiak nem szívesen látták nőtársaikat az egyetemen, azonban soha nem tüntettek ellenük és nem is inzultálták őket. Az előadásokon a női hallgatók ugyanúgy megkapták a rendreutasítást, ha késtek vagy mással foglalkoztak, ahelyett, hogy figyeltek volna, azt azonban kihangsúlyozta, hogy udvariatlanság soha nem fordult elő velük szemben. Zigány egy 1897-ben alapított egyesületet is bemutatott, ami a *Verein studirender Frauen in Berlin* nevet viselte, és minden páratlan hét szerdáján lehetőséget biztosított saját tagjai, vagyis az egyetemi nőhallgatók ügyének megbeszélésére. Egyik „*legnagyobb ügyüknek*”⁴³ a tantermek kalapoktól történő megszabadítását tartotta Zigány, mellyel a férfiak ellenszenvét szerették volna enyhíteni. A hölgyek, de leginkább az angol hallgatónők kalapjai ugyanis zavarták a hátuk mögött helyet foglaló férfiakat. Noha az egyesület tagjai megpróbálták meggyőzni a nőket ebben a kérdésben, nem minden nemzet hölgye vette le kalapját. Az angol leányok ezt azonban rosszul tették – vélte Zigány –, a férfiak ugyanis mellőzve az udvariasságot, „*olyan súrolást vittek véghez lábaikkal, hogy vége lett a tanterembeli kalapviseletnek.*”⁴⁴ A páros hetek szerdája sem veszett kárba, ezeken a napokon nyilvános tudományos vitákat tartottak. Eredeti szándékuk szerint minden alkalommal egy-egy egyetemi tanár tartott volna felolvasást, ezt azonban nem sikerült elérniük. A tanárok elmaradását az összejegyzetelekről Zigány a következőkkel indokolta: „*A dolog úgy áll, hogy a tekintélyes öreg professzorok részint igazi konzervatív meggyőződésből nem törődnek a nődiákokkal: a fiatalabbak, előmenetelre számító tanárok pedig, akik még földi kegyeket is várhatnak felülről, többé-kevésbé fájznak a nőhallgatók mozgalmaitól.*”⁴⁵ A német egyetemi hallgatónőket tehát nem szívesen látták az intézmény falai között, a bemutatott eset alapján pedig a tanárok az előadásokon kívül elzárkóztak a hölgyektől.

A 1898/99-es tanévet Zigány Jolán Oxfordban⁴⁶ töltötte, ahová a nők szerinte azért járhattak, mert – ahogy fogalmazott – egy úriember nem tagad meg semmit egy hölgytől.⁴⁷ Az urak szerint a leányok kedvüket lelték az egyetemi életben, a tudás gyarapodása

41 A beszámoló írásos formája: ZIGÁNY 1901.

42 ZIGÁNY 1901. 64–67.; ZENTAI 1936. 31.

43 ZIGÁNY 1901. 66.

44 ZIGÁNY 1901. 66.

45 ZIGÁNY 1901. 67.

46 Zigány Jolán tapasztalatait támasztja alá a brit egyetemek női hallgatóinak életét bemutató kötet, lásd DYHOUSE 1995.

47 ZIGÁNY 1901. 68.

pedig nem ártott meg nekik. A ladyk előképzettség nélkül bekerülhettek a felsőoktatásba, vizsgázniuk sem kellett, így nem csoda, hogy Zigány véleménye szerint küzdelem nélkül, mondhatni kegyként kapták meg a nők az angol iskolák látogatásának jogát. Bár azt is elismeri a szerző, hogy kevés szabadságot biztosítottak a hölgyeknek ezek az intézmények. Az egyetemekre az *Association for the education of women* nevű szervezeten keresztül lehetett bejutni, ők segítettek a női hallgatóknak. A széleskörű segítségről azonban Zigány Jolán nem értesült, így amikor kiderült, hogy saját maga iratkozott be, vette fel az óráit és beszélt a tanárokkal, az egyesület felháborodott. Zigány legnagyobb vétké az volt, hogy egyedül látogatta az előadásokat. Tették „súlyosságán” az sem enyhített, hogy a nőknek kijelölt helyeken ült, egy, a férfi hallgatóktól messze, a terem másik végében elhelyezett emelvényen. Az egyesület továbbá azt is túlzásnak tartotta, hogy valaki 21 órát vegyen fel, tagjai szerint ugyanis 12 kurzusnál többet nem szabad látogatni, mert nem marad ideje a nőknek egészségük ápolására. Szabadidejükben a hölgyeknek a friss levegőn kellett tartózkodniuk és sportolniuk – vélték, és nem fogadhattak el olyan jellegű meghívást, ahol férfi diákokkal lehettek volna együtt. A túlzott fegyelem még otthonaikra is kiterjedt, hiszen női hallgatók egymás szobájába sem léphettek be felügyelet nélkül. A szerző oxfordi évének tapasztalatait a következő gondolattal zárja: „*És ha meggondoljuk, hogy ezek mind 20–22 éves és idősebb leány, akkor el kell ismernünk, hogy szomorú volna, ha ebben a korban felnőtt és úri hölgyeket ilyen szigorú rendszabályokkal kellene őrizni, hogy illetlenséget vagy éppen erkölcstelenséget ne kövessenek el. Ha ebben a korban hajlamuk van rá, akkor nem használ semmi őrizet, ha pedig nincs, akkor fölösleges ez a szigorú rendszabály, a mely mindenestre vagy nevetséges, vagy sértő.*”⁴⁸

Élvezetes volt Zigány Jolán számára az angol egyetemi év után átmenni Párizsba, ahol nem találkozott ennyi megkötéssel és szabállyal, megítélése szerint sokkal szabadabban élhetett. Az ottani egyetemen, ha valaki minden papírját felmutatta, egy látogató jegyet kapott, ez volt a belépőjegy az összes előadásra. A francia női hallgatókról elismerőleg beszélt, becsülte szorgalmukat, szerénységüket, valamint azt is, hogy angol kollégáikkal ellentétben kerülték a kesztyűk, kalapok használatát, színes ruhák viselését, és egyszerű, nagyrészt sötét ruhákban jártak be az egyetemre. Az előadások során a hölgyek nem egy elkülönített részen foglaltak helyet, hanem a teremben szétszórva, a férfi hallgatókkal vegyesen. A két nem teljesen egyenrangúnak számított, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a következő részlet: „*Ha akár férfi-, akár nődiák elkésve érkezik, összébb húzódnak a padban ülők s helyet csinálnak neki, hacsak lehet: hanem az igazi párisi diák nem áll fel a nőkollegájának. S ez igen természetes, mert ő tanulni akar, jegyzetelnie kell.*”⁴⁹

A pesti egyetemről és hallgatóiról azonban Zigány egyes tapasztalatokat szerzett. Úgy érezte, a tanárok a kelletnél jobban elnézőek a hölgyekkel szemben, akik pedig nem is olyan kitarthatóak tanulmányaikban, mint a német hallgatónők. A hölgyek több olyan hibáját is kiemelte, amiken szerinte még változtatniuk kell az elkövetkező években: „*(...) az előadások közben lovagi udvariasságokat várunk férfi kollégáinktól; szeretünk az első padokban ülni s szívesen elfogadjuk, ha férfi kollégáink átengedik nekünk a maguk jó helyét;*

⁴⁸ ZIGÁNY 1901. 72.

⁴⁹ ZIGÁNY 1901. 73.

nem a legegyszerűbb ruháinkban járunk az előadásokra”.⁵⁰ A párizsi és a pesti egyetemi közötti különbség jól kirajzolódik. Itthon is a nők követelték maguknak az egyenlőséget, kivételesen bántak velük az egyetemen, amit nem éreztek problémának. Zigány szerint azonban a baj az volt, hogy egyes nők mindezt el is várták.

Hazai vélemények az egyetemi koedukációról

Zigány Jolán beszámolóján kívül a *Nemzeti Nőnevelés*ben több, a nők egyetemi tanulmányaival foglalkozó írás is megjelent. Relkovic Davorka 1904-ben a női egyetemi hallgatók érdekeit vette védelmébe. A hallgatónők hibáinak kiemelésével nem negatív képet akart festeni a hölgyekről, inkább figyelmeztetésnek szánta, hogy ezekre a továbbiakban odafigyeljenek és változtatni tudjanak rajta. Vétségnek tekintette például, hogy a nők férfi kollégáikkal órákon keresztül sétálgattak a folyosón, véleménye szerint az óráik közötti szabad idejüket azonban nem így kellett volna eltölteniük, hanem az intézmény által számukra kijelölt elkülönített szobájukban. A szerző szerint ezt kiváltságnak kellett volna tekinteniük, hiszen más egyetemeken nem kaptak ilyen helyiségeket a hölgyek.⁵¹ Ezzel Relkovic Davorka egyeteme részleges koedukációjára mutatott rá, azaz az előadások ideje alatt érintkezhetett egymással a két nem, azokon kívül azonban a nőknek félre kellett vonulni és idejüket a saját nemükkel tölteni. Az író mindemellett fontosnak tartotta, hogy a hallgatónők magaviseletét folyamatosan ellenőrizzék, ez megszüntette volna a hölgyek hangos nevetgélését és beszélgetését a folyosókon, és a továbbiakban nem zavarták volna az órákat. Wlassics 1895. évi vonatkozó rendeletének módosításával Relkovic szerint elérhették volna, hogy helytelen magatartás esetén megnehezítsék a nőhallgatók további beiratkozását.⁵²

Szintén a *Nemzeti Nőnevelés*ben közölte Vadász M. Elemér *Nők az egyetemen* című tanulmányát, melyben a bölcsészkarra vonatkozó megfigyeléseit írta le. A nők a tanulmány megjelenésekor már 20 éve jelentkezhettek az egyetemre, ennyi év elég volt ahhoz, hogy annak hosszabb távú hatását is megfigyelhessék. Vadász szerint azonban az a feltételezés, hogy a hölgyek majd jó hatással lesznek a férfi hallgatókra, elmaradt; az a gondolat, hogy egyetemi éveikre a két nem már nem fog egymásra visszatartó erőként hatni, nem lett igaz. A nőkre ráadásul még negatívabb hatása volt az együttes nevelésnek – vélte –, hiszen a férfakkal való állandó együttlétnek köszönhetően sokkal szabatosabban beszéltek, nőiségük erősen megcsappant, így Vadász nem tudta elképzelni, hogyan fognak ők férjhez menni tanulmányaik után.⁵³

Jablonkai József Károly *Coeducatio* című munkája az egyetemi koedukáció ellen felhozott érvek cáfolatával foglalkozott. A felsőoktatáson kívül maga a szerző sem helyeselte a két nem közös nevelését, ám kiállt az egyetemi koedukáció szükségessége és jó hatása mellett. Az egyetemi együttes nevelés ellenzőinek legfőbb érve szerint a nők gátolták a tudás megszerzésében a férfiakat. Az előadások során a tanároknak oda kellett figyelniük a hölgyek lelkének érzékenységre, vigyázniuk kellett, hogy „szeméremérzetüket” nehogy

⁵⁰ ZIGÁNY 1901. 74–75.

⁵¹ RELKOVIC 1904. 258.

⁵² RELKOVIC 1904. 259.

⁵³ VADÁSZ 1915. 285–289.

megsértsék. Felmerült, hogy a túlzó óvásnak köszönhetően „fontos és életbevágó kérdés tanulmányozhatásától esnek el”,⁵⁴ a kultúra pedig „elnőiesedik”. Jablonkai szerint azonban az értelmesebb férfihallgatók megszerezhették kérdéseikre a választ a könyvtárban, érdeklődésüket olvasással is kielégíthették. Az egyetemre jelentkező nőket pedig annyira érett gondolkodásúnak tartotta, hogy szerinte felesleges a „kényes” témák és kérdések elhallgatása előlük. Bennük is ugyanúgy felmerülhetnek ugyanazok a kérdések, mint a férfiakban. Mindkét nemnek megvannak a maguk kiforrott tulajdonságai, amelyek kölcsönösen pozitívan hatottak a férfiakra és a nőkre, ezzel egy újabb érvet állított az együttes nevelés fontossága mellé. A férfiak higgadtak, magatartásuk határozott, gondolkodásuk logikusabb és élesebb – vélte –, míg a nők érzelmekkel telítettek, kevésbé határozottak, logikájuk csekélyebb, „az erősebb nem védelmére és bátorságára támaszkodó”⁵⁵ lelkek.

A már idézett Zentai Károly szintén az egyetemi koedukáció híve volt, ám az együttes nevelés kezdetben szerinte nem valósult meg mindenhol az intézményeken belül. Míg az oktatás és az ebéd ideje alatt érintkezhetett egymással a két nem, addig külön női és férfi kollégiumokat hoztak létre. Szerinte mindez azért volt fölösleges, mert az egyetem hallgatói már érett felnőttek. A két nem kiegészíti egymást, eltanulják a másik tulajdonságait:⁵⁶ „A társasági hölgy megtanul az erősebb férfivel kéz- a kézben dolgozni az egyetem padjaiban, a szemináriumok, laboratóriumok asztalai mellett”,⁵⁷ és a nemek között kialakult kölcsönös bizalom sokat segít majd egész pályájuk során.

Külföldi kitekintés

Látható volt, hogy hazánkban az európai viszonyokhoz képest később vezették be a koedukált felsőoktatást, így számos külföldi példát jelenítettek meg munkáikban hazai szerzők. Sok év tapasztalatának leírása, összegzése mondatta ki a következő szerzőkkel, hogy az együttes tanulásnak nincsenek negatív tapasztalatai az egyetemeken.

Szabó Dénes *A nők felsőbb oktatása* című munkájában Elizabeth Blackwell életének bemutatásával kívánta bebizonyítani, hogy kezdetben külföldön se sikerült egyszerűen elvonatkoztatni attól, hogy egy nő is jelen van az előadásokon. A hölgy 1847. október 20-án jelentkezett a New York-i Geneva Medical College tanulójának. Az iskola a kérésény elbírálását a hallgatókra bízta, akik kivétel nélkül elfogadták azt. A tanulók még arra is odafigyeltek, Blackwell ne hogy félelemmel jöjjön közéjük, ezért ígéretet tettek, hogy nem fognak ellene bármi sértőt elkövetni.⁵⁸ Említésre méltó esetek tényleg nem történtek Blackwellel ebben az intézményben, tanulmányait ezután a St. Bartholomew's Hospital-ben folytatta, ahol azonban neme miatt hátrányba került. A nőgyógyászat tanára ugyanis nem akarta engedélyezni, hogy egy nő férfiakkal együtt vegyen részt az óráin, míg a bonctant tanító professzora „figyelmesebben” járt el egy hasonló esetben: megkérte, hogy néhány előadásán ne vegyen részt, mert ezen órák tartalma „nem egy ifjú

⁵⁴ JABLONKAI 1933. 61.

⁵⁵ JABLONKAI 1933. 63.

⁵⁶ ZENTAI 1936. 94.

⁵⁷ ZENTAI 1936. 94.

⁵⁸ „[D]e maguk részéről egyhangulag meghívják a kisasszonyt s fogadják, hogy magukviseletével nem fognak okot adni arra, hogy a kisasszony ezt a lépését valaha megbánja.” SZABÓ 1902. 19.

hölgy lelkének való”. Blackwell ismét hallgatótársaira bízta a döntést: „*levélben kérte, ne tekintsek őt leánynak, hanem oly orvostanhallgatónak, mint a többbit, a ki az egész bonctant akarja megtanulni; ha férfi tanulótársait azonban zavarja jelenléte s ők kívánják távollétét, készséggel aláveti magát határozatuknak.*”⁵⁹ A férfiak ekkor sem elleneztek az órákon való részvételét. Az ehhez hasonló esetek megoldására merült fel az a gondolat, hogy az ilyen jellegű tananyagokat női tanárok tanítsák a hallgatónőknek, vagy számukra elkülönített tanfolyamokat hozzanak létre.⁶⁰ Elsőként az a kérdés merülhet fel bennünk, honnan szereznek női tanárokat Elizabeth Blackwell számára, mikor tanulóként ő az első leány az intézményben, illetve az is, vajon kik tanítanak meg ezeket a témákat a női tanároknak, ha eddig se voltak hölgyek tanárként foglalkoztatva? A hallgatónők külön képzését végül az együttes tanulás fontosságát hangsúlyozva elvetették. Az egyetem úgy vélte, hogy a két nem külön tanítása esetén óhatatlanul is, de felmerülhet, hogy a női képzéseket könnyebbnek mondják a férfiakéhoz képest, és nem akarták különválasztani a képzést már azért sem, mert a női orvosoknak is kell a másik nemmel foglalkozni a gyakorlat során.⁶¹ A koedukáció ellenzői leginkább az erkölcsöket féltették, Szabó Dénes viszont a következő válasszal oldotta fel ezt a problémát: „*Ha a tanulónők számának szaporodásával alapos panaszok merültek fel, a két nembeli tanulás együttes tanulása ellen, így ebből csak az következik, hogy oly nők is kerültek az egyetemre, kiknek tanulásvágyuk komolyságában alapos kételyek merültek fel, s azért nem e pályákra valók voltak.*”⁶² Láthatjuk, hogy a koedukációt, így a női hallgatótársakat sikerült elfogadnia a férfiaknak, Elizabeth Blackwell-lel pedig kifejezetten befogadóak voltak.

Várnai Arvéd *A koedukációs iskola* című munkájának legfőbb kérdése az volt, hogy az addigi rendszer megtartásával vagy a koedukáció útján biztosítható-e a „*jellem és az intellektus legmagasabb tökélyének megközelítése*”?⁶³ Szintén amerikai példákon keresztül mutatta be az egyetemek együttes nevelésének pozitív oldalát. 1900-ban az Amerikai Egyesült Államok felsőoktatási intézményeinek 65,5% koedukált iskola volt,⁶⁴ ebből kifolyólag a témával kapcsolatos több mint fél évszázados tapasztalatukból sokat lehetett tanulni. Természetesen, mint mindenhol, itt is akadtak ellenzői az együttes nevelésnek. Legfontosabb érvük a két nem fokozatos „eltűnése”, és a koedukált iskolák hatására kialakuló „nem nélküli lények” voltak. Az Ohio állami koedukált egyetem elnöke a következőket írta a két nem arányairól és mindennapi találkozásairól, érintkezéseikről: „*Jelenleg 1420 hallgatónk van, ebből 600 nő. (...) A tornatermekben, könyvtárakban, laboratóriumokban a nők ép úgy járnak-kelnek, mint a férfiak. Mindnyájan az egyetemen kívül laknak és ott vesznek ki lakást, ahol nekik tetszik.*”⁶⁵ A kápolna volt az egyetlen olyan helyiség, ahol kötelezően külön kellett a nőknek és a férfiaknak helyet foglalniuk. Az egyetem elnöke azonban ezt a kikötést is feloldotta volna. Nem vezettek be külön szabályokat a nőknek, az összes hallgatónak egy előírást kellett betartania: „*ez a kifogástalan magaviselet és tökéletes figyelem az előadá-*

59 SZABÓ 1902. 30.

60 SZABÓ 1902. 31.

61 SZABÓ 1902. 31.

62 SZABÓ 1902. 32.

63 VÁRNAI 1913. 3.

64 VÁRNAI 1913. 3.

65 VÁRNAI 1913. 46–47.

sokra.”⁶⁶ A Várnai által megjelenített európai tudósok elismerték az amerikai felsőoktatás koedukációjának sikerét, azonban kétségbe vonták, hogy megvalósítása kontinensünkön hasonló fejlődést eredményezne-e. Szerintük az amerikai nemzet rendelkezett egy sajátos önkontrollal, ami azonban nem minden nemzetre volt jellemző. A szakemberek féltek, hogy önfegyelem hiányában a két nem szoros kapcsolatából nem házasság fog kialakulni, hanem erkölcsük romlásához vezet.⁶⁷

Összegzés

A 19. századi női emancipációs mozgalom, a gazdasági és társadalmi változások lehetőséget teremtettek arra, hogy a tanulni vágyó hölgyek akár egyetemi végzettséget szerezhessenek, az egyetem kapui megnyíltak a nők előtt. A tanulmányban bemutatott források tükrében jól látható, hogy a nők egyetemi tanulmányainak sikerességét kevésbé fontos kérdésként jelenítik meg a szerzők, a hangsúlyt az erkölcsiségre, a női lélek érzékenységére és a két nem együttes oktatásának következtében kialakuló problémákra helyezték. Több félelem is megfogalmazódott a felsőoktatás koedukációjával kapcsolatban: az együttes oktatásnak köszönhetően a két nemre jellemző sajátos tulajdonságok eltűnését, „nem nélküli lények” születését jósolták meg, de az a gondolat is felmerült, hogy a nők elférfiasodnak vagy a kultúra „elfeminizálódik”. Ezen félelmek elvetése vagy bizonyítása nyitott kérdés maradt jelen írásban, megválaszolása más tudományterületek (pl. szociológia, pszichológia stb.) bekapcsolását is igényelné.

FORRÁSOK

- MÁRIA DOROTHEA 1896 A Mária Dorothea Egyesület. *Vasárnapi Újság*, 43. (1896):45. 747.
- MÁRIA DOROTHEA 1891 A Mária Dorothea Egyesület kérvénye. *Nemzeti Nénevelés*, 12. (1891):12. 448–449.
- FELSŐBB NŐOKTATÁS 1896 A felsőbb nőoktatás. *Vasárnapi Újság*, 43. (1896):41. 689.
- B. BALASSA 1891 [2006] B. BALASSA Antal: Nők az egyetemeken. In: *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Szerk. FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter. Budapest, 2006. 163–165.
- FESZL 1896 FESZL Géza: A szegénység és a nő. *Athenaeum*, (1896):4. 589–603.
- GLÜCKLICH 1906 GLÜCKLICH Vilma: A koedukáció. *Népmívelés*, 1. (1906):2. 42–44.
- GYÖRGY 1887 GYÖRGY Aladár: A Mária Dorothea-Intézet. *Nemzeti Nénevelés*, 8. (1887):14. 272–283.

⁶⁶ VÁRNAI 1913. 48.

⁶⁷ VÁRNAI 1913. 48.

- GYÖRGY 1891 GYÖRGY Aladár: Nők mint orvosok. *Nemzeti Nénevelés*, 12. (1891):8–9. 341–349.
- HOFFMANN 1873 HOFFMANN Mór: *A nőnevelésről. Különös tekintettel hazai viszonyainkra*. Pest, 1873.
- JABLONKAI 1933 JABLONKAI József Károly: *Coeducatio*. Budapest, 1933.
- KISASSZONYOK 1896 Kisasszonyok az egyetemen. *Pécsi Közlöny*, 1896. október 8. 2.
- KORNIS 1927 KORNIS Gyula: A régi magyar nőmozgalom és leánynevelés. *Budapesti Szemle*, 55. (1927):593. 57–94.
- RADNAI 1898 RADNAI Rezső: A felső fokú nőképzés Ausztriában és a bécsi leánygimnázium. *Nemzeti Nénevelés*, 19. (1898) 298–320.
- RELKOVIC 1904 RELKOVIC Davorka: Az egyetemi nőhallgatók érdekében. *Nemzeti Nénevelés*, (1904) 255–259.
- SZABÓ 1902 SZABÓ Dénes: *A nők felsőbb oktatása*. Kolozsvár, 1902.
- SZÉKELY 1910 SZÉKELY György: A koedukáció kérdéséhez. *Nemzeti Nénevelés*, 31. (1910) 385–389.
- VADÁSZ 1915 VADÁSZ M. Elemér: Nők az egyetemen. *Nemzeti Nénevelés*, 36.(1915):7–8. 285–289.
- VÁRNAI 1913 VÁRNAI Arvéd: *A koedukációs iskola*. Vác, 1913.
- WESZELY 1906 WESZELY Ödön: A koedukáció kérdése. *Népmívelés*, 1. (1906):2. 45–51.
- WLASSICS 1915 WLASSICS Gyula: A nők a főiskolákon. *A Nő*, 2. (1915):12. 188–189.
- ZENTAI 1936 ZENTAI Károly: *A nemek együttes nevelésének kérdése*. Szeged, 1936.
- ZIGÁNY 1901 ZIGÁNY Jolán: A nők egyetemi élete külföldön és hazánkban. *Nemzeti Nénevelés*, (1901):2–3. 63–75.

IRODALOM

- CLARK 2008 CLARK, Linda L.: *Women and Achievement in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge, 2008.
- DYHOUSE 1995 DYHOUSE, Carol: *No distincion of sex? Women in British universities, 1870–1939*. London, 1995.
- JÁKI 1962 JÁKI László: Nőhallgatók részvétele a felsőoktatásban. 1894–1941. *Demográfia*, 5. (1962):2. 219–228.
- KÉRI 2008 KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, 2008.

- LADÁNYI – NAGYNÉ 1976 LADÁNYI Andor – NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *Nők az egyetemeken*. Budapest, 1976.
- MÜLLER 2001 MÜLLER Ildikó: A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi összetétele (1896–1914). *Korall*, (2001):3–4. 203-220.
- NAGYNÉ 1969 NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest, 1969.
- PUKÁNSZKY 2006 PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés évezredei*. Budapest, 2006.
- RÜEGG 2004 *Geschichte der Universität in Europa. Band III. Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg 1800–1945*. Hrsg. RÜEGG, Walter. München, 2004.

Opinions and Thoughts about Women's Higher Education at the Turning of the 19th and 20th Century

by Dóra Pálmai

(Summary)

In 1895, as a result of the ministerial decree by Gyula Wlassics, it became possible for universities to open their doors to women at the Faculties of Humanities, Medicine and Pharmacology in Hungary. However, it should be kept in mind that in the 19th century the natural duty of women was to be a mother and a wife. Hence it is understandable that this was the reason why it took many years to issue Wlassics's decree that allowed the education of women at the universities and colleges as well. This study aims to give a short insight into the opinions about women's higher education which were published in the studies, monographs and journals at the end of the 19th and at the beginning of 20th century in Hungary.